

ними, зберігається й досі серед українського народу. Хліб для українців – основний атрибут традицій, пов’язаних із святами та життєвими циклами. У цілому, обрядовий хліб у цих контекстах мав не стільки значення поживи, як ритуальне значення. Наявність хліба в родинній та календарній обрядовості є важливими спектром святості та духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гримашевич Г. Діалектний текст як лінгвокультурний феномен. *Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2015. С. 52–58.
2. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : Київ : «Довіра», 2007. 262 с.
3. Подільський говір : Бібліографічний покажчик / Уклад.: І. В. Гороф’янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. Вінниця, 2013. 128 с.
4. Страхов А. Б. Культ хлеба у восточных славян: опыт этнолингвистического исследования. Мюнхен, 1991. 248 с.

Ольга Доценко (м. Вінниця)

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф’янюк І. В.

МОТИВАЦІЯ НАЗВ БОРЩУ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

Питання номінації посідає дуже важливе місце в житті людини, бо за допомогою процесу називання предметів люди мають змогу вільно комунікувати між собою. Актуальність проблеми номінації й мотивації назв страв і напоїв полягає в тому, що це питання є мало дослідженим. Хоча номінацію страв і напоїв у своїх наукових роботах опрацьовували Я. Турчин, О. Оскірко, Е. Гоца, Н. Цимбал та ін.

Мета нашої роботи полягала в дослідженні мотивації діалектних назв борщу, засвідчених в українських говірках. У своїй роботі ми проаналізували номінації борщу на матеріалі діалектних текстів зі збірника «Скарби українських говорів: тексти про борщ», упорядкованого Н.Хібебою та В.Лесною [2], з книги методом суцільної вибірки було вилучено 100 говіркових назв борщу та його видів, засвідчених у говірках 16 областей України. Наводимо умовні позначки областей, яким користуватимемося далі для локалізації аналізованих назв: 1. – Вінницька обл., 2. – Волинська обл., 3. – Донецька обл., 4. – Житомирська обл., 5. – Закарпатська обл., 6. – Івано-Франківська обл., 7. – Київська обл., 8. – Кіровоградська обл., 9. – Львівська обл., 10. – Полтавська обл., 11. – Рівненська обл., 12. – Сумська обл., 13. – Тернопільська обл., 14. – Хмельницька обл., 15. – Черкаська обл., 16. – Чернігівська обл.

Якщо ми звернемось до походження назви «*борщ*» і розглянемо її внутрішню мотивацію, то побачимо, що Етимологічний словник української мови дає таку інформацію: «Борщ «суп із буряка, капусти і різних спецій; буряковий квас для борщу; для слов'янських форм значення «борщівник» первісне, потім «юшка з борщівника» і нарешті, спочатку лише в українській мові, «юшка, суп з буряка і капусти», звідки і лексема *борщ*» [ЕСУМ, т 1: 236]. Отож лексема *борщ* на сьогодні є немотивованою.

Після опрацювання діалектних текстів варто зауважити, що видів борщу є дуже багато. Усі вони різняться інгредієнтами, часом приготування, іншими ознаками і, відповідно, – назвами. Це пояснює велику кількість видів борщу, які можна класифікувати за різними мотиваційними ознаками (далі – МО): «основний інгредієнт страви», «зовнішні характеристики страви», «спосіб приготування страви», «ознака смаку», «призначення страви», «спосіб

подачі», «час приготування», «походження страви», «страви за релігійними обмеженнями».

1. МО «основний інгредієнт страви» представлена назвами, які можна згрупувати за природою інгредієнта:

1.1. Назва інгредієнту рослинного походження найактивніше задіяна в номінації українського борщу:

- Буряк: *борщ варіли із кіслоґо борщу* ‘борщ із додаванням квашених висівок і білого буряка’: *йа памйатайу / йак готувала мойа мама // тод’ї було п’ісл’а воїни вашко / і харч’ї були так’ї грубі* // ну борщ варіли // борщ варіли із кіслоґо борщу // квасили з віс’івок / з білого бурака / вонó броділо і отод’ї очищалося / і такі варіли такий борщ з н’ого // тамату йак такоґо отод’ї ше н’іхто не знау // л’ітом були пом’ідори // (1).

- Квасоля: *борщ без р’інкы / без мн’аса / но кидайут туды фасолу* ‘борщ без м’яса, але з квасолею’: *ше у нас робл’ат борщ без р’інкы / без мн’аса / но кидайут туды фасолу // вонó с’а робит йак і обикновєн:иї // но рас с’а ставит фасол’а варитис’ / а даґе йак вона прова́риц’:а / сїпл’ат туды капу́сту квасну́ // а даґе йак по ст арóму рецє́пту г’їа // но а до борщу́ у нас л’убл’ат чиніти часнічн’ї гр’інкы // отó пуджарєний хл’їб на лабошов’ї с часникóм звєрху нарисілованим // а́бо шче чін’ат пампу́шки с часникóм* (5).

- Гриби: *борщ з гриба́ми* ‘борщ з грибами, замість м’яса’: *там прóсто гриби́ / борак / дес’ зо дв’ї бу́л’б’ї / а́ле бу́л’ба ціла́ бу́ла / шо вона с’ї так во розк’ип’їла / зна́йите // ну і посо́лила* // (9).

- Картопля: *борщ’ без картóпл’ї* ‘борщ, який варили без картоплі’ (6).

- Щавель: *борщ іс шчавы́* ‘борщ з щавлем’ (2), *борщ с шчаво́у* ‘борщ з щавелем’ (5), *борщ шчавлє́виї* ‘борщ з щавелем’ (2).

- Груші: *боршч із грушами* ‘борщ, який вариться з додаванням сухих груш’: *то боршч’ щч’е варіли / пробуваў йа ізс тіми / буў / із грушами іс:лівами // сушеним* (12).

- Сливи: *боршч іс:лівами* ‘борщ, у який додаються сливи’ (12).

- Кропива: *боршч із кропівойу* ‘борщ із додаванням кропиви’ (9), *боршч с кро^ап’іви* ‘борщ із додаванням кропиви’ (3).

1.2. Назва інгредієнту тваринного походження найактивніше задіяна в номінації українського борщу:

- М’ясо: *боршч із варёным сви^енс’кым мн’асом з ба́нky* ‘борщ із свининою’ (5).

- Шкварки: *боршч з шквар’ка́ми і чесноко́м* ‘борщ із жареним салом, заправлений часником’ (5).

- М’ясний бульйон: *боршч на м’ясно́му бул’йо́н’і* ‘борщ, зготований на м’ясному бульйоні’ (13).

- Свинячі ребра: *боршч зва́рений на свин’а́чих ребéрц’ax* ‘борщ, зварений на свинячих реберцях’ (13).

1.3. Назва інгредієнту з тіста найактивніше задіяна в номінації українського борщу:

- Тісто: *боршч жі́тний* ‘борщ із додаванням житнього тіста’ (9).

- Вушка: *боршч з ву́шками* ‘борщ, в склад якого входять вушка – маленькі варенички із начинкою’ (5).

1.4. Назва крупи, найактивніше задіяної в номінації українського борщу, – пшоно: *боршч із пионо́м* ‘борщ із пшоном’. *Йа по́мн’у / йак йа молодóйу бу́ла / йак ма́ти ва́ріла боршч / то заўждо́й затира́ла пионо́м / йакшо́ не^и затéрти боршч / то кажóт’ / шо то не^и боршч //* (8).

1.5. Назва квашених інгредієнтів найактивніше задіяна в номінації українського борщу:

- Квашені помідори: *Боршч з квасу* ‘борщ із додаванням квашених помідорів’: *боршч же варіли з квасу / помидор’їу йакос’ // отакен’к’ї помидори були / ни було великих йак то ран’їше / це йакос’ так’ї оцэ т’ї / шо падал’їшн’ї / квас // ... а теипер оцэ ж до Покрови / д’їжка квасу дожнэ бут’ здорова / бо на боршч // оцэ ўранц’ї / кáжут’ / устала / пошла набрала місочку квасу у пóгриб / і бур’ачок чи два в боршч / бур’ачкі скриши́ла / і квасу влила / такий боршч дóбрий / праўда // (6).*

- Квашений буряк: *Боршч із квасом* ‘борщ із квасом – квашеними буряками, залитими водою з оцтом’ (4), *боршч квáше"ний* ‘борщ із заквашеними буряками’: *ми перивáжно коліс’ варіли квáше"ний / бур’ачкі криши́ли на малén'к’ї частінки / залива́ли водóу / в’ін ў т’ї вод’ї стойо́у тїжде"н’ і ўже пóт’ім в’ін такий кіслий і тої боршч сїпали на вóду ...// (13).*

2. МО «зовнішні характеристики страви» представлена назвами, які можна згрупувати за такими характеристики страви:

2.1. Назви кольорів, задіяні в номінації українського борщу:

- Зелений: *Бор’шч’ зи’лєній* ‘рідка страва із додаванням щавлю’ (3), *Боршч зе"лєній* ‘борщ із додаванням кропу, зеленої цибулі, петрушки’ (15).

- Червоний: *боршч крáсний* (16), *боршч че"рвóний* ‘борщ червоного кольору’ (14).

- Білий: *боршч б’їлий* ‘борщ з пшоном або рисом’: *б’їлий боршч то вони́ варіли / ... прóсто його́ засипáли пшонóм / знáййте // а йа типérка засипáйу рíсом / рíсом // варіц’с’ї бу́л’ба / к’идáйу рíсу там чи йакáс’ к’їстка чи прóсто пóтім замáшчу́йу // ну і пóтім / йак в́же йи / добавлї́йу там чи*

кислоту́ / чи тої́ / чи во́цит // що би ни б́уло! // ну і пережа́руйу
ше трóшки томáту / і фс'о // то йи б'ілії боршч // (9).

• Рябий: боршч р'абі́й 'борщ ненасиченого кольору':
р'абі́й бур'ачо́к тру на кру́пну т'орку / це ўсе п'іджа́р'уйу на
ол'і́ї // п'іджа́рила // мйáсо кипі́т' / картóшка кипі́т' / йа
тод'і висипа́йу туди́ ц'у п'іджа́рку / бур'ачо́к із мо́рквойу
вісипала // ўсе кипі́т' / квасо́л'у туди́ добаўл'а́йу // квасо́л'у
туди́ добаўл'а́йу // (15)

2.2. Назви консистенції страви, задіяні в номінації
українського борщу:

• Ріткий: боршч р'і́ткії 'борщ без картоплі, морви,
лише з буряком і зеленню, м'ясом': ту вари́ц'с'а кусо́чок
мн'áса / так // п'ізн'іше дайе́ц'с'і сме"та́ни / молока́ / одно́
йа́йце / мо́жна ї б'і́л'ше да́ти / жо́втók / му́кі ло́шку // áле
бур'áк / бур'áк там му́сит бі́ти / бур'áк зва́реній / о // тод'і
бере́ц'с'а розколо́чу́йец'с'а те фсе і залива́йец'с'і // і то к'і́нне //
то назива́йец'с'а р'і́ткії боршч // (9).

• Підбитий: Боршч п'ідбі́тий 'борщ з додаванням
молочної продукції' (6).

3. МО «спосіб приготування страви» представлена
назвами, які можна згрупувати за місцем приготування страви:

• У печі: боршч у п'і́ч'і́ 'борщ, який готували на печі'
(16).

• У духовці: боршч ў духо́ўки 'борщ, який готується в
духовці': ў ко́го ў духо́ўки у гарада́х у духо́ўку ста́вет' пр'і́ет'
/ духо́ўка абикна́вén:а га́зава // у ко́го ў печ'і́ / у ко́го на плит'і́
так у ко́го йак // хто де ва́рит' // хто де приду́му́е // (16).

• У горшках: боршч в горши́ках 'борщ, який варили в
горшках': вари́ли боршч / ни так йак типéр // вари́ли в горши́ках
/ ч'авун'і́ў ни ду́же бу́ло / а горши́чо́к // (10).

4. МО «ознака смаку» представлена назвами, які можна
згрупувати за смаком страви. Найактивніше задіяна в

номінації українського борщу лексема *кислий*: *борщ кіслиї* ‘борщ із додаванням оцету’ (13), *Борщ кислотий* ‘борщ із додаванням кислоти і цукру’: *тої борщ зваріла / ну шо картóл'а / бурáк / мórква / капúста / фасóл'а // ну шо / зажáрки не"мá // чим зажáрити / йа на гол'її не"ре"жáрила цибул'у і ўс'о // і наваріла тої борщ / т'ки шо йа ў йóго л':у кислоту / так щоб в'ін буў кислотий / а тод'ї добаўл'áйу цу́кор ўже по ўку́су//* (14).

5. МО «призначення страви» представлена назвами, які можна згрупувати за ритуальними особливостями приготування страви, за метою:

- На весілля: *Борщ на вес'іл'а* ‘борщ, який готували за спеціальним рецептом на весілля’: *а борщ робіли з житно́ї муки́ / дўже ўку́сний буў // ну і кїдали там мйáса / і п'їдбивáли / так звичáйно борщ //* (6).

- На похорон: *Борщ на по́хорон* ‘борщ на похорон’ (1, 5); *борщ у поминáл'ный об'їд* ‘борщ, який готували на похорон’: *борщ отó с'а варїт у поминáл'ный об'їд // варїт'с'а бес крýшкы / пáра мáйе іс то́го горниц'á ітї гур'ї йак отá пáра т'їче гур'ї / отó тák ўта душá утхóдит уд нас // ѝе ў нас с'акýї обр'áд //* (5).

- На Святвечір: *борщ на с'в'атїї вéч'їр* ‘пісний борщ з кількою або рибою’: *ну на С'в'атїї вéч'їр / то вáрим же п'їсний / запраўл'áймо к'ил'кóйу / ну рїбойу мóжна / з рїбойу вонó тої / а с' к'ил'кóйу / потóму шо кил'кá / консéрва / вонó готóве //* (15).

6. МО «спосіб подачі» представлена назвами, які можна згрупувати за методом подання страви до столу. Найактивніше задіяна в номінації українського борщу лексема *студéный* – *борщ студéный* ‘борщ, який подається холодним’: *трїтýй вид борщý / отó студéный / йóго робіли лишé л'їтом / молодýї з горóда бурáк варіли / р'їзали солóмкою / запраўл'áли*

сме"та́ноў / добаўл'али пе"трушку / окру́н / цибу́л'у / че"сно́к / кру́то зваре́нойе йа́йце // ото́ быў сиры́й боршч / бо вари́ли лише́ бура́к // і́ли його́ студе́ным з варе́ными кру́мл'ами за́м'іс'т' хл'і́ба // (5).

7. МО «час приготування» представлена назвами, які можна згрупувати за порою року страви:

- Весна: *боршч ве"сн'аны́й* ‘борщ, який вариться зі спеціальних продуктів навесні’ (5).

- Літо: *боршч л'ітн'і́й* ‘борщ із додаванням вишень’ (2).

8. МО «походження страви» представлена назвами, які можна згрупувати за територією чи часом побутування страви:

- Український: *боршч укрáїнск'і́й* ‘борщ обов’язково із додаванням капусти, квасолі’ (9).

- Закарпатський: *боршч закарпа́ц'кы́й* ‘борщ, який готували жителі Закарпаття за спеціальним рецептом’: *а шчи ду́же попул'а́рным та ўку́сным ў нас ње боршч закарпа́ц'кы́й // (5).*

- Польський: *боршч по́л'ск'і́й* ‘рідкий борщ лише з додаванням буряка і зажарки з моркви, цибулі, петрушки’: *по́л'ск'і́й / н'і́дбити́й таки́й // в'ін буў р'іткие́й // р'іткие́й-р'іткие́й / іс:амо́го бурака́ // с:амо́го бурака́ / н'і пио́на не сипали / н'і н'ічо́ // по́л'ск'і́й боршч // то буў без н'ічо́ / бес капу́сти / без бу́л'би / буў по́л'ск'і́й боршч // (6).*

- Руський: *боршч ру́ск'і́й* ‘борщ з капустою’: *боршч / і бу́л'ба / і мо́ркава / і шо там ше вари́ц'с'а // бур'а́к там тре́ба // но не м'іша́ло би / шоби́ там ѡка́с' ногá зал'і́зла! // (9).*

- Козацький: *боршч коза́ц'кы́й* ‘борщ із крупно нарізано проквашеної капусти і великою кількістю м’яса’: *коза́ц'кы́й боршч // ѡаки́й коза́ц'кы́й боршч? // вари́ц'а к'істочка кан'е́шно не одна́ / дв'і три / вари́ц'а до гото́ўнос'ц'і́ // по́т'ім кисле́н'ка прокв́ас'ана капу́сту / пил'у́стка о́собено / ... (1).*

9. МО «страви за релігійними обмеженнями» представлена назвами, які можна згрупувати за часом уживання страви християнами:

- Пісний: *Боршч п'існій* 'борщ з рибою'(15) , *боршч п'існій* 'борщ, у якому замість м'яса – консерви з бичків': *а р'ан'ше шч'е на́ша ба́бушка так п'існій боршч ва́рили / ўм'істо ма́сла бу́ла консе́рва з б и́чк'іў / вона не"дорога́ тод'і бу́ла / і ки́дали у боршч' / бе"чкі ў тома́т'і тод'і бу́ли / ки́дали / ва́рили п'існій боршч' / зажа́р'ували ол'і́ейу / п'існій / капу́сту ква́ш е"ну йі́ли / хр'ін / ка́зали / хр'ін та ре́д'ка та капу́стка се"ре́н'ка / ж е"тн'е́вий поне"д'і́лок //* (3).

- Скаронний: *Боршч скаро́мний* 'жирний борщ' (16), *Боршч скару́мний* 'жирний борщ' (16).

Під час співставлення назв і їх рецептів ми прослідковуємо не лише мотиваційне багатство говіркових назв національної української страви, а й те, що одна і та ж лексема має широку семантику в різних говорах. Скажімо, борщ, названий *пісним* в Іршавському р-ні Закарпатській обл. позначає борщ без м'яса, замість якого кидають гриби. Натомість в іншому регіоні, зокрема в Ніжинському р-ні Чернігівської обл., борщ із такою самою назвою буде мати рецепт, який не містить у собі іншого інгредієнта – капусти.

Отже, аналізуючи українські говіркові назви борщу, робимо висновок, що наш народ споконвіків давав назви стравам, опираючись на їх походження, інгредієнти, час приготування, спосіб подчі тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ. Наукова думка, 1982. Т. 1: А–Г. 968 с.

2. Скарби українських говорів: тексти про борщ / За ред. Н. Хібеби, В. Леснової; Інститут мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 320 с.

Мар'яна Івацко (м. Вінниця)

Наук. керівник – д. філол. н., проф. Павликівська Н. М.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІДІМЕННИХ ПРИЗВИЩ СЕЛА МІЗЯКІВСЬКІ ХУТОРИ ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Прізвища є особливим шаром лексики кожного народу і становлять один з найменш досліджених класів антропонімів. Це пов'язано з тим, що їм притаманні глибокі архаїчні корені, складна структура, у них вміщено джерельну базу, що може свідчити про культуру, психологію та історію певного народу. Вивчення прізвищ окремого населеного пункту дозволяє повноцінно вивчати антропонімікон певного регіону, характер світосприймання українців через призму найменування людини. У цьому контексті актуально розглядати прізвища відіменного походження, адже вони містять інформацію про частотність вживання конкретних прізвищ у певному історичному зрізі. Варто зазначити, що відіменні прізвища села Мізяківські Хутори не були попередньо досліджені, тому потребують детального опрацювання. Це пов'язано з потребою встановлення регіональної специфіки антропонімікону Поділля, дослідження етимології прізвищ жителів конкретного населеного пункту, доповнення загальної картини української ономастики. Саме тому наше дослідження є особливо актуальним.